

Af

Sveučilište u Zagrebu
Arhitektonski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Architecture

Kačićeva 26, pp 9, 10000 Zagreb
Hrvatska | Croatia
Tel. centrala: +385 (0) 1 4639 222
Fax: +385 (0) 1 4828 079

Tel. dekan: +385 (0) 1 4639 264

Žiro račun: 2360000-1101225521
<http://www.arhitekt.hr>

DALMATINSKA ZAGORA

TRADICIONALNA ARHITEKTURA

PRIMJENA U RURALNOM TURIZMU

kolegij

nastavnik

datum predaje

student / autor

TRADICIONALNA ARHITEKTURA

Davor Salopek, dipl.ing. arhitekture

STUDENI 2010.

STOJANOVIĆ MIHOVIĆ

sadržaj 1

INTRO

1. SADRŽAJ	1
2. METODOLOGIJA RADA	2
TRADICIONALNA ARHITEKTURA	
3. AGENSI	3-5
4. TRADICIJA	6
5. MAKROSTRUKTURA	7-10
6. MIKROSTRUKTURA	11-12
ETNOLAND DALMATI	
7. ETNOTURIZAM	13
8. INFO	14
9. MAKROSTRUKTURA	15-16
10. MIKROSTRUKTURA	17-18
11. ARHITEKTURA	19-25
POST SCRIPTUM	
12. ZAKLJUČAK	26
13. IZVORI	27
14. ARHITEKTONSKA DOKUMENTACIJA	28-35

radni prostor 2

Pojam tradicija poprima najrazličitija tumačenja, ovisno o situacijama i u svrhu čega se koristi. Česta je njegova upotreba u svrhu obrane jeftinog kiča pri čemu se pojmom tradicija maipulira na najmaštovitije moguće načine. Naravno, pojam se pri tom koristi bez uporišta u realnom i ozbiljnom promišljanju tradicije. Tradicionalna arhitektura nedjeljivi je dio ongovarajućeg mentalnog sklopa, te je nažalost često ogledni primjer navedenih manipulacija. Otežano očuvanje i proučavanje građevina prošlih vremena je ponajprije vezano uz prestanak korištenja istih, odnosno njihovog neadekvatnog korištenja i nekomplementarne upotrebe prostora. U prvom slučaju dolazi do fizičkog, materijalnog propadanja, dok u drugom onog nematerijalnog, kulturno-povijesnog značenja. Objektivna umjetnička bezvrijednost tradicionalnih sklopova također ne doprinosi njihovoj valorizaciji, te očuvanju. Temeljni cilj ovog rada je pronalaženje uzroka kao modulatora tradicijske arhitekture. Pri tome se nastojalo na sveobuhvatan, deduktivan način definirati uzročno-posljedične veze između tradicionalnog načina života i arhitekture kao njegovog izravnog nusprodukta. Gotovo u pravilu tradicija se promatra kao niz detalja, primjera zantaskih vještina. Pri tome je razina razumijevanja tradicije često ekvivalentna veličini detalja kojeg se promatra. Upravo zbog tog razloga potrebno je ne ograničiti se usko na promatrani segment, u ovom slučaju na arhitekturu, već analizirati i kontekst kao sastavni dio promatranog segmenta tradicije. Struktura zaseoka i mikrostruktura sklopa temelj su definiranja arhitekture koja je bez njih u najmanju ruku izgubljena, nedorečena, nejasna. Ugostiteljsko-turistički sklop Etnoland Dalmati mjerilom i programom primjer je korištenja tradicionalne arhitekture u turističke svrhe seoskog turizma. Imperativ ekonomske održivosti i isplativosti komercijalnih sadržaja, reprezentativnost i prezentacija sadržaja definiranih tradicijom, te njihov međudnos tema su drugog dijela rada. Uspješnost projekta u velikoj mjeri je određena primarno dostojnom prezentacijom tradicije, čiji je tradicionalna arhitektura neizostavni dio. Analiza je provedena kompariranjem izvorne strukture, izvornih tradicionalnih prostornih kvaliteta i onih u novosagrađenom turističkom sklopu. Pri tome su sagledani i posebni uvjeti programa koji su u većoj ili manjoj mjeri utjecali na uspješnost prezentacije tradicionalne arhitekture.

nekadašnje polje 3

ograda 4

Cjelokupan prostor Zagore iznimno je složen u samoj svojoj biti, a kamoli i u specifičnim detaljima svojstvenim manjim zaokruženim podcjinama. Različiti agensi na različitim prostorima uzrok su brojnih varijacija. Ipak, moguće je primjetiti određene specifičnosti definirane prvenstveno sličnim načinom života, te permutacijom osnovnog obrasca ponašanje. Tradicionalna arhitektura direktna je posljedica ondašnjeg načina života, te kao takva izravan primjer složenog, ali karakteristično iskrenog prostora Zagore. Čimbenici kulturno-povijesne geneze u velikoj mjeri su određeni geografsko-klimatskim datostima, kao osnovnim preduvjetom brojnih socijalno-povijesnih mijena koje Dalmatinska Zagora trpi od svojih najranijih početaka. Krajnje surov, gotovo pustinski karakter krškog reljefa, prošaran je rijekama i poljima kao nositeljima civilizacijsko-kulturnih maksima regije. Isključivo na tim područjima razvijala su se veća urbana središta. Ipak, zanimljiviji je prostor "čistog" krša, lišen većih obradivih površina, upravo radi rudimentarnosti i "tvrdoglavosti" kojom u većoj ili manjoj mjeri još i danas prkosi suvremenim civilizacijskim normama. Upravo na tim područjima uzorni su primjeri tipske tradicionalne arhitekture u relativno očuvanom stanju. Izostankom, odnosno zanemarivanjem napadnih utjecaja suvremene civilizacije očuvale su svoju specifičnost, svoj karakter. Odsutstvo ili u boljem slučaju oskudica primarnih resursa poput vode ili obradivog tla odredili su jedan pravocrtan način života, bez mogućnosti suvišnog razmetanja. Nemogućnost korištenja metode ponovnih pokušaja poradi oskudnih resursa bitno su umanjili želju za eksperimentiranjem. Tu treba tražiti korijene sumnjičavosti prema novim tehnikama, odnosno općenito prema suvremenom načinu života.

izražen reljef 5

oskudjela vegetacija 6

Pragmatičan i krajnje racionalan odnos prema resursima čitljiv je i u načinu gradnje. Pokušaji stilskih umjetničkih intervencija poradi nedostatka proizvodnog viška svedeni su na najmanju moguću mjeru. U ovom slučaju ne samo da je umjetnost kao disciplina rudimentarna i oskudna, već je zapravo ni nema. Upravo je ta "škrtoš" arhitekture temeljna odrednica svih njenih aspekata. Surovost ambijentalnih sklopova dovedena je na zavidnu razinu. Voda, koja je osnova svakog životnog procesa dostupna je u pravilu u manjim količinama, te je razmještena nasumično na većim udaljenostima. Često bi svaki zasek manje količine vode crpio iz podzemnih voda ili kišnice putem gusterni dubljenih u živom kamenu. Zavidna količina truda koja je nužna za opstanak u ovim prilikama, ili bolje rečeno neprilikama formirali su onaj prkos, tvrdoglavost bez premca svojstvenu upravo narodu Zagore. Čiste linije kamenih ploha, te tipska uniformiranost prividno su gotovo neovisni o zatečenom prostoru krša. Tendencija dominacije "kuće" nad prirodom nedvosmislena je i jasna. Klima, koja na ovim prostorima varira od mediteranske do planinske prvenstveno je ovisna o reljefu odnosno o nadmorskoj visini. Ipak, moglo bi se zaključiti da je to prostor ekstrema sa visokim ljetnim temperaturama te niskim zimskim. Također i vjetrovi poput orkanske bure doprinose onom svojstvenom dojmu surovosti, svojevrsnom filteru duha i intelekta. Manja količina otvora, te općenito introvertiranost kuće posljedica su upravo navedenih okolnosti. Naravno, pri tome je bitnu ulogu imao i raspoloživi lokalni građevni materijal, njegove mogućnosti i ograničenja. Ipak, dojam je da su klimatski razlozi brojniji i bitniji. Povijesne okolnosti također nisu bile sklone ovom kraju.

tradicionalan način života 7

stoka sitnog zuba - ovčarstvo 8

Nebrojeni ratovi uzrokovali su složene migracije naroda, političku nestabilnost, te posljedično i multikulturalni, multivjerski, čak i međucivilizacijski društveni karakter. Složeni političko-društveni odnosi svojstveni su urbanim naseljima, dok su ruralna više ili manje zadržala svoje bitne odrednice nepromjenjene sve do danas. U ruralnim naseljima je izgradnja uniformirana, kompaktna, bez izraženog diskontinuiteta izgradnje, za razliku od gradskih naselja gdje su jasno čitljive društveno-povijesne mijene. Socijalno-ekonomske permutacije tijekom povijesti poprimile su pozitivne ili negativne predznake gotovo ciklički, te se ponajbolje očituju u populacijsko-demografskim pokazateljima. Pomoću njih je moguće gotovo nedvosmisleno utvrditi periode stagnacije, odnosno periode razvoja prostora Zagore. U Podacima župe Mirlović fra Augustin Krolo 1981. godine daje jasan demografski presjek kroz povijest. U njemu je čitljivo da je upravo razdoblje od kraja 19. st pa do polovice 20 stoljeća bilo vrijeme naglašenog napretka ruralnog kraja. Nakon 50-tih godine dolazi do ubrzane degradacije i emigracije stanovništva, te je taj snažan trend prisutan i danas. Izraziti prirodni prirast stanovništva zamijenjen je onim izrazitim negativnim. Broj rođenih je gotovo desetkovan. Svjedoci smo kulminacije nestanka sela, seoskog načina života pri čemu je ugrožena i sama bit kulture, tradicije i identiteta regije. Dematerijalizacija tradicionalne arhitekture uslijed nekorištenja, ili pak neadekvatnog korištenja zahvatila je veliku većinu seoskih naselja. Preostali relativno očuvani primjeri osuđeni su na sličan nestanak ukoliko se ne revitaliziraju u skladu sa suvremenim potrebama društva u cjelini. Pri tome je potrebno rješiti i svrsihodnost sela u širem socijalno-ekonomskom kontekstu.

bunja 9

kameni imobilijar 10

Pojam tradicija definiran je kao oblik kulturnog nasljeđa koje se prenosi sa generacije na generaciju. Pod njim podrazumijevamo naučeno znanje, umjetnički zanat, rituale, moralne vrijednosti i kulturu prehrane. Pojam tradicionalne arhitekture u velikoj je korelaciji sa spomenutim, kao njihov svojevrsni nusprodukt. Istovremeno, nužna podloga je ostalim aspektima tradicionalne kulture. Poradi skromnih i oskudnih materijalnih mogućnosti tradicionalna arhitektura u samoj biti lišena je bilo kakvih umjetničkih pretenzija i stilskih sklonosti. S jednog aspekta stara, gotovo izumrla arhitektura u izravnom je dijalogu sa suvremenim načelima arhitektonske prakse. Krajnje utilitaran, svrsihodan karakter u kontekstu čistih jasnih linija krajnje pojednostavljene materijalizacije u izravnoj je vezi sa tradicijskim načelima proizašlim upravo iz karakterističnog rudimentarnog načina života. U širem kontekstu gledajući, kao što je tradicionalna arhitektura nusprodukt tradicije, tradicija je pak nusprodukt tradicionalnog načina života. Pod pojmom način života podrazumijeva se skup tehnika kojim čovjek osigurava svoju egzistenciju naspram prirode. U ovom slučaju radilo se o izravnoj konzumaciji dobara, neposredno iz ili uz pomoć prirode. Tako da je ondašnji tradicionalni način života, na nekim prostorima konzumiran sve do sredine 20. stoljeća, sličniji kakvoj neolitskoj podjeli rada. Prapovijesni karakter naselja očituje se i u rodovskim organizacija naselja, čitljivim i u današnjoj fizionomiji ruralnih naselja. Također i bunje, okrugla skloništa sa lažnim svodom govore u prilog toj konstataciji. Odsustvo većeg čovjekovog utjecaja demonstrirano je u svim aspektima tradicijske kulture. Ipak, jasnoća oblika i neposredna konzumacija prirode trajne su vrijednosti aktualne i u današnjim vremenima.

Iako je definiranje pojma suvremenog sela složeno i višeznačno, tradicionalno selo je definirano kao naselje čije se stanovništvo pretežito bavi poljodjelstvom, stočarstvom ili ribarstvom, odnosno primarnim ekonomskim djelatnostima. Ekonomski i kulturno je relativno neovisno i samodostatno. Čest je slučaj gdje su prometna i ekonomska izoliranost temeljni faktori šire geneze sela. Tradicionalnom selo je ruralni tip naselja u kojem većina stanovništva stanovništva živi seoskim načinom života dok u suvremenom selu to i nije tako. Pri tome je upravo taj seoski način života temeljno obilježje sela. Prema podjeli po Kayseru sela u Dalmatinskoj Zagori su prošla fazu kompozicije, te se nalaze u fazi dekompozicije obilježenoj pojačanim iseljavanjem.

U ruralnim područjima Zapadne Europe u tijeku je faza rekompozicije u kojem selo opet poprima svoju ulogu. Maja Štambuk u prilog tome navodi da se faza rekompozicije u Hrvatskoj događa od druge polovice 20. st., ali kao vrlo defektna poradi ondašnjeg komunističkog uređenja društva, koji je hrvatski seoski prostor neujednačeno razvijao. Upravo je to vrijeme i pojačanog razvoja gradova koje je obrnuto proporcionalno razvoju sela. Morfološka tipologija sela je različita uz postojanje određenih zajedničkih zakonitosti. Smještaj sela varira, te je ovisan o fizičkim-geografskim i antropogeografskim faktorima. Primjećuje se njihova prostorna dispozicija na prisojnim, osunčanim obroncima. Zaklonjena su od jakih vjetrova.

Radi dostupnosti vode krški teren omogućava njihovu izraženu disperziju, pri čemu su anglomirana naselja okupljena oko zajedničke cisterne. Prometni položaj je tek sporedni čimbenik razvoja sela, za razliku od razvoja grada. Čest je njihov smještaj na morfološkim granicama, te uz rubove krških polja i vrtača. Pri tome se nastojalo sačuvati plodne površine i pašnjake za gospodarsku namjenu. Antropogeni faktori nisu u tolikoj mjeri izraženi u genezi sela. Strukturalno gledajući radi se o relativno zbijenim selima, nepravilne strukture. Najrazličitijih su oblika ovisno o uvjetima smještaja. Veličinom i brojem stambenih jedinica odgovaraju tipu zaselka (2-25 kuća). Stambene jedinice su prostorno posredno vezane na eksploatacijska područja.

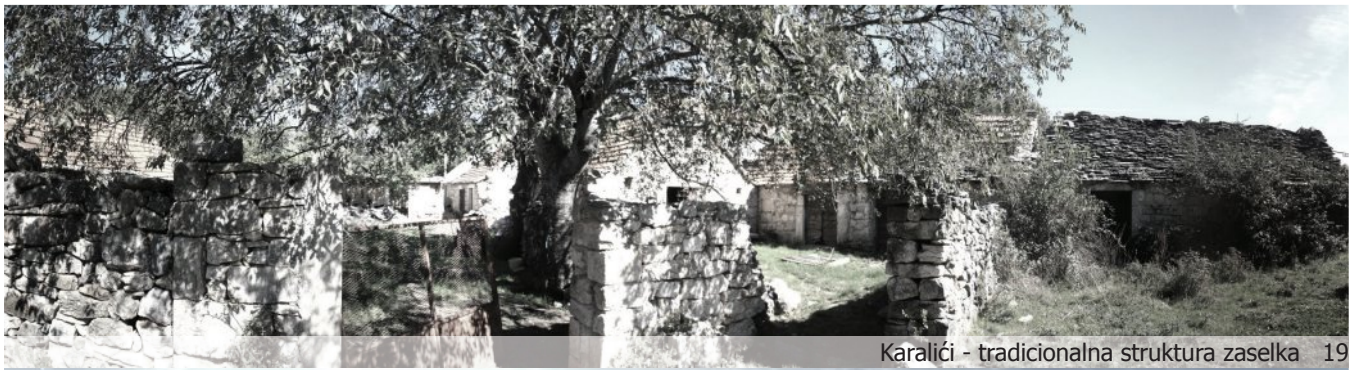

zaseok Planjane donje, 315 m. n.v. 17

zaseok Planjane gornje, 380. m. n.v. 18

Premda je tradicionalno selo izgubljeno prvenstveno poradi promjene načina života, i ostali su faktori utjecali na takav razvoj događaja. U vrijeme kada je poljoprivreda bila način života, a ne kao danas način proizvodnje formirane su tradicionalne vrijednosti, a posljedično i amorfne strukture naselja. Danas, pregaženi upravo pragmatičnim razlozima koji su ih i potencirali sveli su se na nadrealistične nakupine prošlih vremena. Čitavi zaseoci napušteni su gotovo momentalno, te su takvi ostavljeni zubu vremena. Drugi pak slučajevi nastavili su svoj okrnjeni život nasilno se prilagođavajući novim standardima, često u korijenima kontradiktornim bivšim životnim maksimama. Ipak, uzimajući u obzir cjelokupnu društveno-prostornu genezu dojam je da su bitne vrijednosti ostale nepromjenjene, tvrdoglavo prkoseći vremenu.

Karalići - tradicionalna struktura zaselka 19

Karalići - tradicionalna struktura zaselka 20

Karalići - dvojna kuća 21

Karalići - tradicionalna arhitektura 22

Karalići - derutno stanje 23

Karalići - kuća na kat - kula 24

Temeljna jedinica ruralne mreže Dalmatinske Zagore svakako je zaselak. Njegova geneza usko je vezana sa nekadašnjom organizacijom u rodovske zajednice ograničene veličine na ograničenom teritoriju. Direktna je posljedica ekonomsko-socijalnih uvjeta koji vrijede na pripadajućem teritoriju kojeg zaselak zauzima, u pogledu mogućnosti bavljenja poljoprivredom i stočarstvom. Veličina zaselka varira od 2-20 kuća, ovisno o navedenim razlozima. Većinom su to rodovske zajednice, slične onim od prapovijesnih vremena. Brojne varijacije prostorne organizacije su u velikoj mjeri međusobno zavisne, fizički slične. Bitno je naglasiti da je njihova mikrostruktura direktna posljedica društvenih odnosa, a nerijetko i njihov uzrok. Osnovna struktura temelji se na gustom izgrađenosti na manje plodnom području, odnosno na njegovom samom rubu. U većini slučajeva moguće je jasno odrediti centralitet zaselka. Radi se o centralnom otvorenom prostoru poluprivatnog dvorišta flankiranom okolnom izgradnjom stambene namjene. Dobro je zaštićen od vjetrova, prevenstveno sa sjevera od hladne bure. Dvorište je ultimativni prostor interakcije, igre i druženja. Za ugodnog vremena boravak na otvorenom je konzumiran gotovo u pravilu.

Vukići - tradicionalna struktura zaselka 25

Vukići - gusta struktura 26

Vukići - gospodarski prostori 27

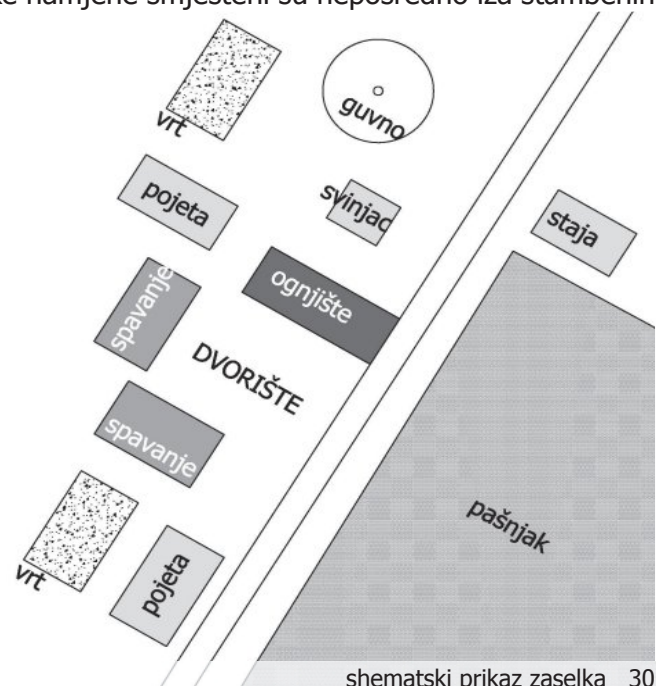

Vukići - guvno 28

Vukići - pojeta 29

Prostori u okolnim kućama bili su korišteni za dnevni boravak kao ognjište ili za noćni kao grupne spavaonice. Nisu konkurirale kvalitetama vanjskog dvorišta, već su suprotno njemu nastojale pružiti sigurnost i privatnost, utočište. Interakcija sa prostorom dvorišta je krajnje kontrolirana i suptilna. To je čitljivo u broju, veličini, i rasporedu otvora. Sadržaji gospodarske namjene smješteni su neposredno iza stambenih kuća. U njima se čuvala stoka sitnog zuba (pojeta), krupnog zuba (štala), vino (konoba), te ostali proizvodi. Posredno su vezane sa centralnim sadržajima uskim prolazima čineći s njima narazdvojni prostorno-funkcionalni sklop. Ponekad je u tolikoj mjeri bio isprepleten da su se prostori kuće istovremeno koristili za boravak ljudi i životinja. U sklopu gospodarskih sadržaja nalazilo se guvno koje se koristilo za obradu žita. U neposrednoj blizini smješteni su vrtovi na kojima su se uzgajale povrtlarske kulture. Bitno je naglasiti da osnovna prostorno-funkcionalna jedinica nije bila kuća, već zaseok, koji je bio održivi socijalno-ekonomski, pa i kulturni oblik kolektivnog stanovanja temeljen na rodovskoj organizaciji rada i stanovanja.

shematski prikaz zaselka 30

izložbeni karakter sklopa 31

posjet organiziranih grupa 32

Ruralni turizam je skupni naziv za različite oblike turizma koji se javljaju izvan područja gradova i područja na kojima se razvio masovni turizam. On je uvjetovan i obilježen turističkim atrakcijama koje se nalaze u ruralnim prostorima. Ruralni turizam ima vrlo važnu funkciju u razvoju ruralnih područja. Lokalnom stanovništvu osigurava dodatne prihode uz osnovnu poljoprivrednu proizvodnju, a seljaku vraća dostojanstvo i samopouzdanje. Turistička seljačka gospodarstva se, više-manje opravdano, smatraju paradigmom ruralnog turizma. Obilježja tog svijeta su jasno čitljiva u njegovoj fizičkoj ljusci, sastavljenoj od tradicijske arhitekture, organizacije stambenog i gospodarskog dvorišta, okućnice, tradicijskog vrta, od tradicijskog interijera (zidnih, stropnih i podnih obloga, namještaja, zavjesa, stolnjaka, kuhinjskih krpa, opreme, ovješanih dekoracija, križa i svetih sličica, tradicijskih uređaja za grijanje i pripremu jela i slično) i manje čitljiva u sastavnicama nematerijalne kulturne baštine, kao što su primjerice, tradicijska znanja, umijeće narodnog rukotvorstva, običaji, legende, pjesme, plesovi, odnosi između članova obitelji i obitelji prema selu. Boravak na turističkom seljačkom gospodarstvu, predstavlja iznimno iskustvo gostiju, koji probijaju prostornu, ali i socio-kulturnu opnu jednog drugačijeg svijeta, toliko različitog od onog u gradu. Pri tome je tradicionalna arhitektura temeljna prostorna podloga bez koje nije moguće adekvatno predstaviti onu bit života na selu. Ona se ne smije ograničiti na puko parafraziranje tradicijskih građevnih tehnika inkorporiranih u besmislene prostorne sklopove, već mora ustrajati na revitalizaciji tradicionalnih prostornih međuodnosa, nastalih kao produkt nekadašnjih društvenih veza.

NAZIV Etnoland Dalmati

LOKACIJA Pakovo selo

KATASTARSKA ČESTICA ZEMLJIŠTA 817 / 13 k.o. Pakovo selo

ŽUPANIJA Šibensko - Kninska

PROJEKTANT (arhitektura) Sanja Pamuković, dipl.ing.arh.

PROJEKTANT (ostalo) Ante Pamuković, dipl.ing.građ.

LOKACIJSKA DOZVOLA -
2007, travanj

NAMJENA turističko-ugostiteljska

VLASNIK Lokas Joško

POVRŠINA PARCELE 14780 m²

POVRŠINA IZGRAĐENIH GRAĐEVINA 1504 m²

- konoba 684 m²

- seljačka kuća 138 m²

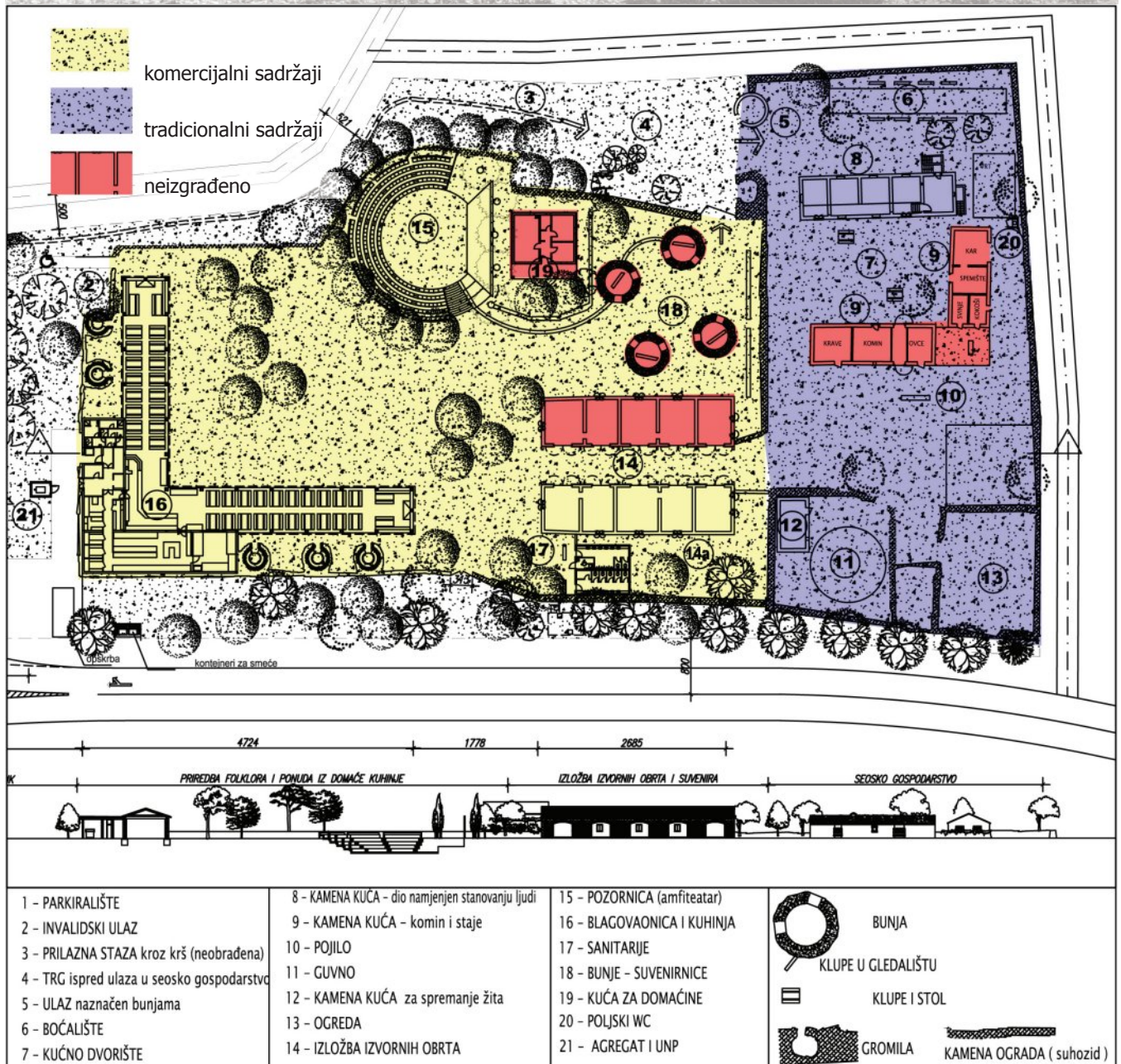
- građevina za obrte 195 m²

- sanitarni čvor

- gledalište i pozornica 412 m²

ulaz 34

prvotno zamišljeni zahvat - situacija 35

prostorije kuhinje, "maskirane" suhozidom 36

pomoćni vatrogasni ulaz 37

cestovni prilaz, vanjski pročelje 38

Etnoland Dalmati smješten je u Pakovom selu, između Drniša i Šibenika, u blizini državne ceste D-33. Blizina ušća Čikole u Krku, odnosno blizina NP Krka kvalitetna je podloga programu seoskog turizma. Namjena prostornog sklopa je ugostiteljsko-turistička. Privatni zahvat u prostoru na parceli od 14 780 m² je relativno velik, ambiciozan. Realizirani koncept je među pionirima ruralnog turizma na području uže, ali i šire regije. Tlocrtna površina svih građevina na građevnoj čestici iznosi 1504 m². Projekt je izradio AP d.o.o. iz Zagreba, a glavni projektanti su Sanja Pamuković, dipl.ing.arh i Ante Pamuković, dipl.ing.građ. Hvalevrijedna namjera očuvanja, ali i korištenja tradicionalne arhitekture u turističke svrhe temeljna je značajka cjelokupnog projekta. Prikaz i doživljaj tradicionalnog načina života u svojim korijenima impliciraju ozbiljan pristup u sagledavanju i interpretaciji tradicionalne arhitekture, ali zbog svoje veličine i strukture tradicionalnog zaseoka. Često površna konzumacija tradicije rezultirala je nebrojenim nekusnim, banalnim kulisama općeg kiča, toliko čestim u sličnim pokušajima na ovim prostorima. S jednog aspekta povećani zahtjevi u smislu potrebnih većih površina komercijalnih sadržaja i njihovih specifičnih zahtjeva, dok s drugog ambiciozna namjera prezentacije tradicionalnog načina života predstavljali su velik izazov projektantu. Gotovo kontrastna namjena površina, te veličina programa u pravilu su nepremostive prepreke u ostvarivanju korektne arhitekture, no nasreću to ovdje nije slučaj. Prilazeći cestom, prvi element kojeg percipiramo svakako je suhozid koji obuhvaća sve sadržaje. Na pojedinim segmentima preuzima ulogu paravana kojim je relativno uspješno maskirana komercijalna izgradnja.

glavni ugostiteljski objekt, "konoba" 39

izložba izvornih obrta, "muzej pršuta", sanitarije 40

teatar 41

Cjelokupan turističko-ugostiteljski sklop Etnoland Dalmati podijeljen je na tri međusobno zavisne programsko-funkcionalne cjeline. Prva od njih je parkiralište za automobile i autobuse kojima je omogućen prihvata većeg broja posjetitelja. Smješteno je na sjeverozapadnom rubu parcele, te je planirano njegovo inkorporiranje u krajolik kojim dominira autothona smrika. Neposredno je vezan na drugu, komercijalnu programsku cjelinu, čime je omogućena jednostavna i pragmatična cirkulacija posjetitelja. Komercijalni sadržaji su možda i najzahtjevniji projektanski zadatak poradi uvjeta koje postavljaju. Veće potrebne površine ugostiteljskog prostora, servisno-tehničkih pratećih prostorija, te većih površina za prezentaciju kulturnih sadržaja poput tradicijskih plesova, predstava te sličnih manifestacija podrazumijevali su mjerilo većeg formata, oprečno strukturi zaselka. Autori su sadržaje nastojali prilagoditi zadatku na način da ih dekompozicijom prilagode mjerilu. Posebice je to izraženo na primjeru "konobe", koja je raščlanjena u L oblik s rasponima prikladnim mjerilu tradicionalne gradnje. Slično su riješeni i sadržaji za izlaganje izvornih obrta, od kojih dio nije realiziran. Sanitarije su korektno skrivene od glavnih sadržaja, no nažalost svojim neadekvatnim oblikovanjem bitno narušavaju vanjsko pročelje sklopa. Centralni dio kompozicije je svojevrsni teatar, namjenjen organizaciji scenskih priredbi, folklora i koncerata. Dobra prostorna akustika, spretno riješeno ukopavanje u teren, te njegova laka dostupnost na primjeren način ga dovode u korelaciju sa kompozicijom sklopa, te omogućavaju njegovo kvalitetno korištenje.

gumno 42

kamena tradicionalna kuća 43

gospodarsko dvorište, pomoćni objekti 44

Tradicionalni prostorno-funkcionalni sklop zastupljen je na jugoistočnom dijelu parcele na cca 3000 m², što je nekih 20 % od ukupne površine parcele. Srž je ruralne tematike programa, te preduvjet bilo kakve tradicijske kvalifikacije ukupne kompozicije. Imperativ je vjerna, autentična, te naposljetku tradicionalna interpretacija tradicije okolnih prostora, njenog duha i običaja, jasno čitljivih u prostornim permutacijama. Također, iznimno su bitni suodnos i interakcija sa kontrastnim komercijalnim sadržajima. Prema projektu sklop je primjer uspješno interpretirane strukture zaseoka kao i relativno uspješne realizacije tradicionalne arhitekture u manjem mjerilu. Cjelokupna struktura vjerodostojno gradi prostor dvorišta kao iznimno bitan element zaseoka. Prostorne kulise koje su se trebale ostvariti kvalitetno bi dočarale duh Zagore, njenu rodovsku organizaciju. Također, i gospodarski prostori su kvalitetno pozicionirani u odnosu na centralitet sklopa. Dojam je da su bunje svoj kontekst trebale potražiti u sklopu ograda, na način kako su inkorporirane u prostoru Zagore, za razliku od predviđene neartikulirane pozicije. Na poziciji bunja izvedeno je guvno, dok je na predviđenoj poziciji guvna danas prostor za smještaj životinja. Umjesto predviđene kamene kuće za spremanje žita realizirana su dva manja pomoćna objekta. Zasigurno je rješenje prema projektu autentičnije, izuzev već spomenutog pozicioniranja bunja. Bitno je naglasiti da sklop nije realiziran u potpunosti. Nije izvedena predviđena kamena kuća sa stajom i kominom. Njena važnost je iznimna, te bez njene uspješne realizacije nije moguće govoriti o uspješnosti cjelokupnog sklopa.

jugoistočna fasada 45

jugozapadna fasada 46

Gledano s aspekta tradicijskih kvaliteta, težište kompozicije ukupnog programskog zadatka svakako je kamena kuća smještena na sjeveroistočnom uglu parcele. Prema projektu trebala je biti dio nedjeljivog sklopa, te zajedno sa neizgrađenim kućama činiti primjer tradicionalne mikrostrukture zaselka, možda i najbitnijeg elementa tradicijske kulture. Nažalost, usamljena u prostoru tek je partikularan eksponent tradicionalne arhitekture, lišen iskonskog konteksta. Naziv "didova kuća" možda i ponajbolje oslikava intenciju kuće. Karakterizira je i izložbena namjena, čime je kuća izgubila neke istinske autothone vrijednosti i karakterističnu organizaciju prostora. Možemo reći da je svojevrsan kompromis između tradicionalnih kvaliteta i načina prezentacije istih. Nije vjerna kopija tradicije, već više njena interpretacija prilagođena zamišljenom planu prezentacije običaja i načina života. Materijalizacija kuće je u skladu sa pravilima tradicionalnog zanata. Prilično uspješna realizacije arhitekture u manjem mjerilu čine je vjerodostojnom i vrijednom proučavanja. Volumen kuće koncipiran je u skladu s konstruktivnim mogućnostima materijala, čime je dimenzionirana u gabarite svojstvene lokalnoj tradicionalnoj arhitekturi. Tomu pridonosi i nepostojanje dimnjaka kao vertikalnog elementa, tako da je horizontalna komponenta dominantna. Naravno, navedeno ovisi o proporcijama kuće, no većinom se radilo o izduženim oblicima u kojima je smješteno više obitelji iste rodovske zajednice. Vanjska pročelja su karakterizirana općenito čistim i ostrim, jasnim linijama. Sastavni dio pročelja je i krov, koji se doslovno ponaša kao peta fasada kuće. Otvori u krovu su bili u pravilu rijetki.

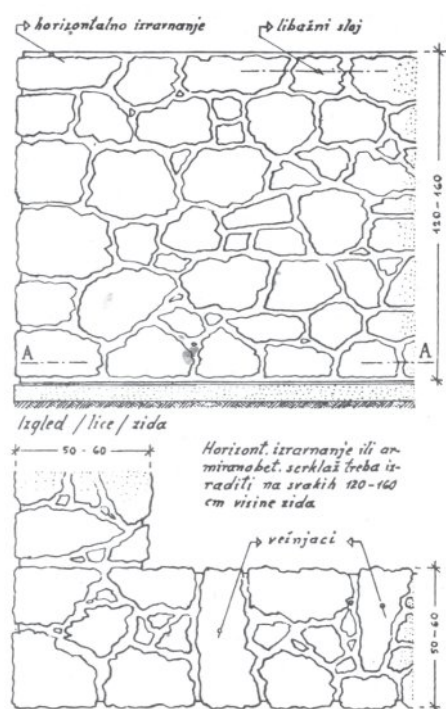

sjeveroistočna fasada 47

istočna fasada 48

Rijetki su primjeri krovih prozora. Tek su mogući manji otvori u sklopu razmještaja ploča radi ventilacije od dima. Nagib krova definiran je mogućnostima kamenog pokrova od lomljenih ploča. U ovom slučaju nagib krova je 26° , što ne odgovara nagibu koji se koristio kod autohtonih krovova. Ovdje su ti nagibi mogući prvenstveno zbog modificirane konstrukcije krovišta. Kod autohtonih krovišta zbog izrazitih opterećenja pokrova nagib je iznosio cca 40° , a u nekim situacijama i više. Uslijed toga je vidljivost krova veća, te više sudjeluje u pojavnosti volumena. Otvori na pročelju su brojni radi izložbenog karaktera interijera, za razliku od izvornih kuća gdje su otvori minimalnih dimenzija, u malom broju. Kao što je već prije opisano kuće nisu bili namjenjene dnevnom boravku u slučaju povoljnog vremena. Nije im bila namjera konkurirati kvaliteta vanjskog otvorenog prostora, već nasuprot, nastojale su pružiti sigurnost skloništa. Otvori su tako imali više ventilacijski karakter. Posebice u onim prostorima gdje se ložila vatra, te se stvarale veće količine dima.

Tehnika zidanja lomljenim kamenom 49

stražnji ulaz 51

prozorsko okno 50

detalj spoja ugla 52

detalj pokrova pločama od lomljenog kamena 53

Dojam plastičnosti volumena postignut je izrazitom teksturom fasade koja je posljedica amorfnih reški između kamenih elemenata. Sjene koje se ocrtavaju na pročelju daju mu dinamičan karakter, izrazito ovisan o vanjskoj svjetlosti, njenom smjeru i intezitetu. Ona je rezultat upotrebe nepravilnog lokalnog lomljenog kamena. Način zidanja je u suhozidu. Potrebne su veće debljine zida i adekvatan način zidanja radi nedostatka vezivnog materijala. Na uglovima se upotrebljavao kamen koji je većih dimenzija, potklesan na pravu mjeru. Imali su ulogu verikalnih serklaža. Čest je slučaj da se u donjim slojevima zidova upotrebljavao veći format kamena, koji je preuzimao ulogu temelja u tlu. Način zidanja bitno je ovisio o dostupnim formatima kamene građe. Bitno je naglasiti da su umjetničke intervencije minimalne ili ih nema. Tek su prozorska okna uokvirena klesanim kamenom većeg formata. Kao zaštitu od sunca koristila su se drvena okna bojana u prirodne boje. Neki autori navode da su većinom bojana u zelenu boju, koja je tradicijska boja dalmatinskih drvenih okana. Navodi se to i u putopisima iz 19. stoljeća.

konoba 54

čuvanje namirnica na policama 55

vješanje suhomesnatih proizvoda na stropne grede 56

ulaz u konobu 57

bačve vina 58

Kao što je već rečeno, "didova kuća" je svojevrstan kompromis između primjene tradicionalnih vrijednosti i načina njihove prezentacije. Prostorna dispozicija je izraziti primjer navedenog koncepta, te je rješenje unutrašnjosti prostornog sklopa potrebno promatrati sa rezervom. Ukupna organizacija prostora prilagođena je cirkulaciji turističkih grupa radi što efikasnije i kvalitetnije prezentacije tradicionalnog kućnog inventara. Kretanje kroz prostor je slobodno, kružno, te je u jednom smjeru moguće posjetiti sve prostore kuće. Obilazak je moguće početi posjetom konobi smještenoj u podrumu koja zbog navedenih razloga ima dva ulaza/izlaza. Za razliku od ovog primjera izvorna konoba ima jedan ulaz/izlaz, često sjeverno orijentiran radi sprječavanja ulaza svjetlosti i topline u svrhu što boljeg očuvanja vina, suhog mesa, te ostalih prehrambenih namirnica koje su se u njoj skladištile.

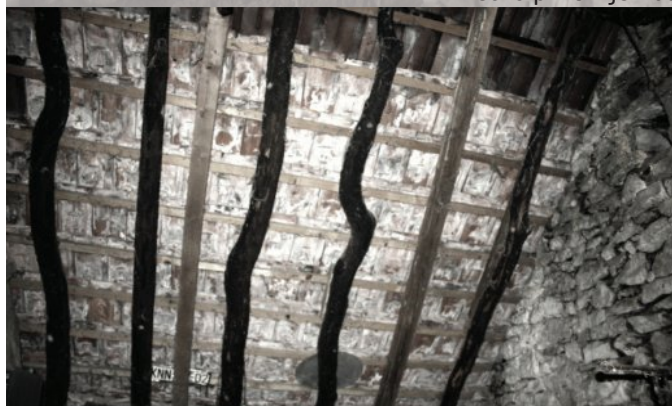
tavan 59

visoko prizemlje 60

krovište "didove kuće" 61

izvorno krovište stariji tip 62

izvorno krovište noviji tip 63

Vanjskim vertikalnim komunikacijama konoba je povezana sa visokim prizemljem. Nije poznata češća upotreba podignutog prizemlja, kao i ukopane konobe radi veće zahtjevnosti građenja. Većinom su kuće tradicionalne tipologije organizirane u prizemlju. Prostor tavana je u pravilu bio korišten za sušenje mesa kao čeranj, ili pak za spavanje. Konstrukcija krovišta je otkrivena, te je vidljiv pokrov od lomljenih kamenih ploča. Moguće je primjetiti način njihova slaganja, kao i gustu dispoziciju rogova i kontraletava radi velike težine pokrova. Kao što je vidljivo na slici, rogovi su se često izrađivali od debla autohtonog drveća koja su često bila nepravilnih oblika, što je utjecalo i na organičan oblik krovne plohe. Kasnije su se koristili i rogovi od piljena drva. Prostor tavana je često bio ispunjen dimom, koji je čuvao drveni materijal od truljenja i nametnika.

ognjište 64

sjedenje oko ognjišta 65

peka 66

improvizirana blagavaonica 67

tradicionalni imobilijar, bukara 68

Temeljna karakteristika interijera je njegova analogija s eksterijerom kuće. Niski stupanj završne obrade, te izraziti zahtjev utilitarnosti temeljni su principi oblikovanja. Zadovoljene su samo one primarne, nagonske, iskrene potrebe dok su ishitrene hedonističke vrijednosti svedene na najmanju moguću mjeru. Prostor ognjišta je centralni dio kuće. U njemu se vršila priprema i konzumacija hrane, dok je zadimljeni prostor tavana korišten za dimljenje i sušenje suhomesnatih proizvoda. Bio je to prostor druženja i socijalizacije obitelji, ali naravno bez onih hedonističkih aspekata. Indikativno je korištenje jedne zdjele za konzumaciju jela, koja je dodatno homogenizirala zajednicu. U "didovoj kući" realizirana je improvizirana blagavaonica, nepoznata tradicionalnom načinu života. Kao što je već rečeno, ognjište je obavljalo funkciju blagovanja. U njemu se nalazila i vučija - posuda za vodu.

soba za spavanje 69

detalj oblikovanja zida 70

namještaj 71

tkalački stan 72

tkalački stan 73

Nastavljajući obilazak dolazi se do prostorije u kojoj se nalazio tkalački stan. Bio je sastavni inventar većine dobrostojećih seoskih zajednica. Često je bio smješten na tavanu. U sjeverozapadnom uglu kuće pozicionirana je spavaća soba. U izvornim primjerima prostor za spavanje nije bio toliko luksuzan, odnosno nije ga bilo kao takvog. Spavanje se organiziralo čak i u sklopu gospodarskih prostora gdje su se držale životinje. Pri tome je prostor za spavanje bio odijeljen tek lakim pregradama. U povoljnijim slučajevima spavalo se grupno, u posebnim kućama odvojenim od kuće u kojoj se nalazilo ognjište. Cijela obitelj često je spavala u istoj prostoriji pri čemu se intenzivno koristio i prostor tavana. Otvori na pročelju su bili minimalnih dimenzija ili ih nije ni bilo. Možda je upravo spavaći trakt ponajbolji primjer skromnosti ondašnjih životnih potreba i navika.

estetika kamena 74

Tradicija, ostavština prošlog vremena, ili bolje rečeno ondašnjeg načina života zasigurno nije u njenim većim ili manjim partikularnim nusproduktima. Pri tome je i tradicionalna arhitektura jedan od njih. Ona je interakcija, pravilo, gotovo zakon koji je modulator svih procesa, a samim tim i njihovih nusprodukata. Princip ponašanja definiran izgubljenim načinom života uslijed ubrazanog razvoja suvremenog svijeta postaje sve interesaniji suvremenom čovjeku. Korijska povezanost prirode i čovjeka, te njihovo uzajamno poštivanje u tradicionalnim principima i kvalitetama dosežu visoku razinu razumijevanja. Upravo su to temeljni razlozi pojave ruralnog turizma kao oblika relativno mlade djelatnosti. Vjerodostojna tradicionalna arhitektura je pritom neophodna podloga bilo kakvom daljnjem razvoju istog. Prostorni odnosi i kvalitete možda i ponajbolje oslikavaju procese i odnose ondašnjeg načina života. Izrazit je primjer zdravog odnosa čovjeka i prirode u kojem arhitektura ne konkurrira priroda, već je nadopunjava. Ne nudi prirodi alternativu već je favorizira. Zbog tih razloga, srž prostornih odnosa nije u zatvorenim prostorima, većim ili manjim, već upravo u vanjskim međuprostorima. U njima dolazi do klimaksa tradicionalnih kvaliteta i ondašnjih oblika ponašanja u prostoru. Pomoću njih možemo razumjeti odnose u organizaciji ondašnje zajednice. Struktura zaseoka temeljna je organizacijska jedinica, a ne pojedina kuća. Jednaki principi vrijede i u manjim mjerilima. Iskrenost i utilitarnost, te krajnju izravnost moguće je iščitati iz svakog pojedinog načina materijalizacije i oblikovanja. Hvalevrijedna namjera Etnolanda Dalmati u dostojnoj prezentaciji navedenih principa, te naposljetku njihove eksploatacije pozitivan je primjer korištenja tradicionalnih kvaliteta, pa tako i onih prostornih. Ipak, njegove nesavršenosti i nedovršenosti možda i ponajbolje svjedoče o količini truda i znanja potrebnog za razumijevanje jednostavnih, ali diskretnih i pomalo neprimjetnih osobitosti tradicionalnih načina gradnje, ali i onog bitnijeg - prostora tradicije!

PRAVNE OSOBE:

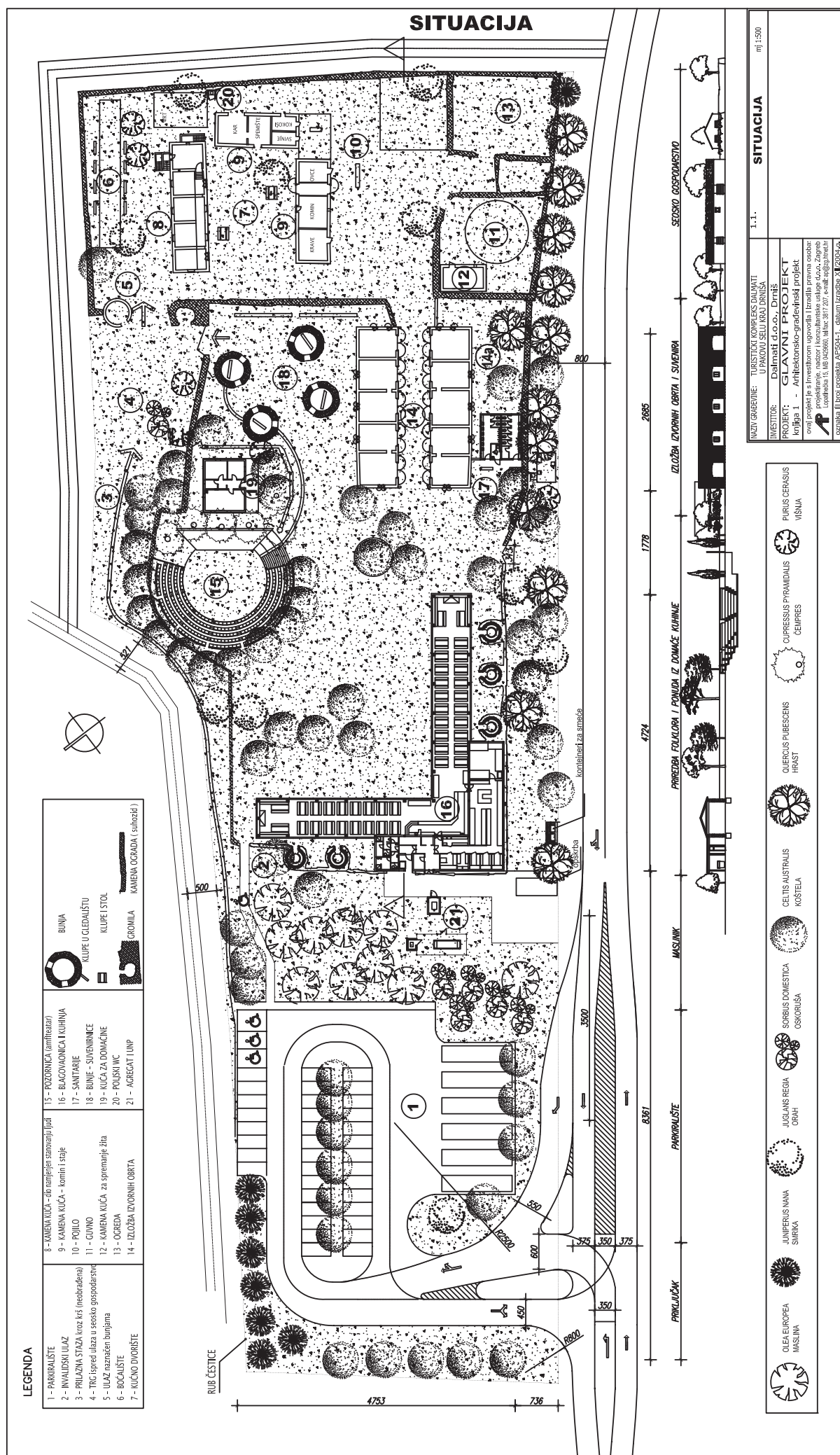
1. AP d.o.o., Lopatinečka 15, Zagreb
2. DALMATI d.o.o., Postolarska 6, HR-22320 Drniš.
3. GRADSKI MUZEJ DRNIŠ, Domovinskog rata 38 Drniš

LITERATURA:

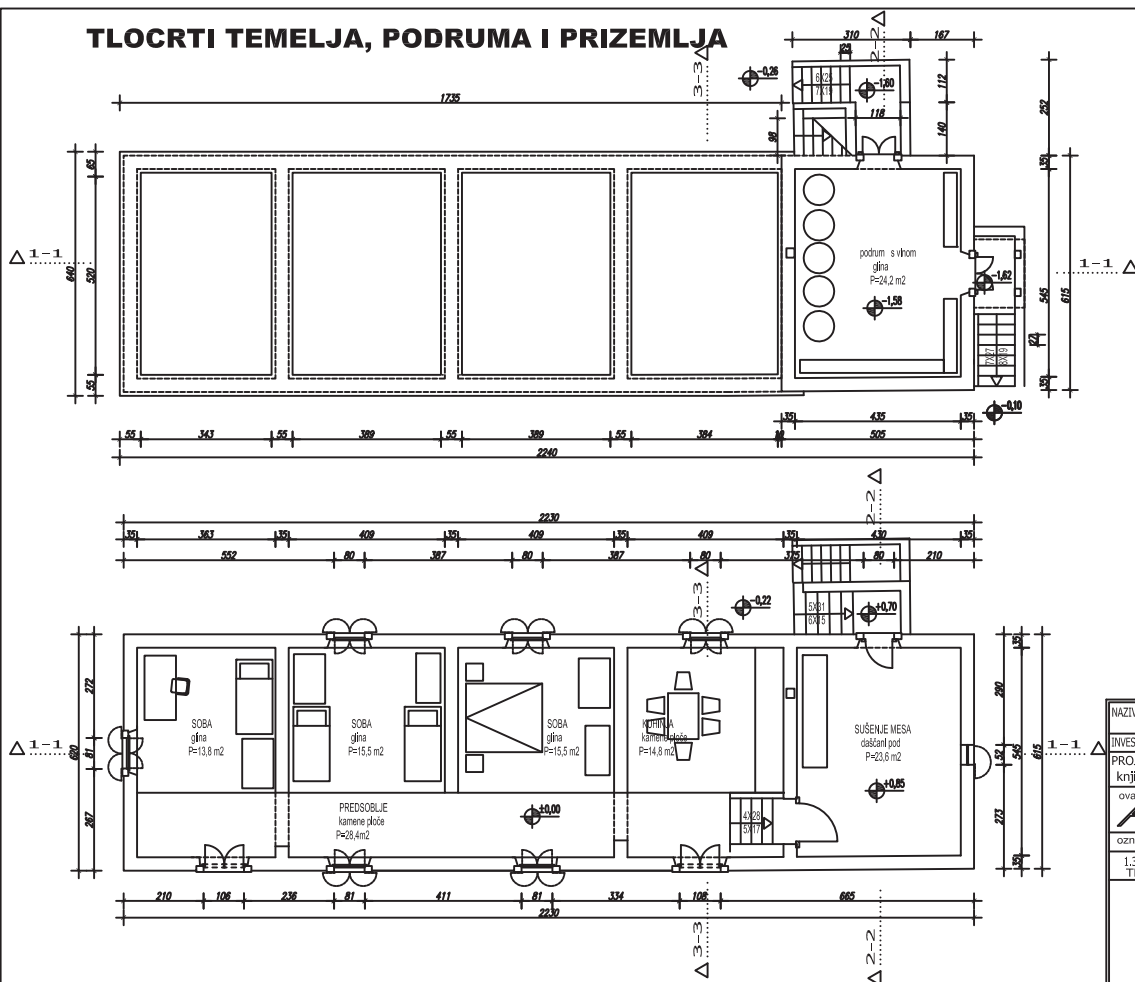
1. PROSTORNO PLANIRANJE
Ante Marinović Uzelac
2. KONSTRUKTIVNI ELEMENTI ZGRADA,
Peulić, Đ.
3. GRAĐENJE PRIRODNIM KAMENOM,
Branko Crnković i Ljubo Šarić
4. MORFOLOŠKI TIPOVI HRVATSKOG SELA,
Marinović-Uzelac, A
5. SOCIOLOGIJA SELA,
Milinković, Bosiljka
6. NEPOZNATA DALMACIJA,
Miličić, M.
7. POVIJESNA GEOGRAFIJA RIJEKE KRKE,
Mirela Slukan Altić
8. POVIJEST DRNIŠKE KRAJINE
(ZBORNIK POVIJESNIH STUDIJA : 1494.-1940.),
Fra Ante Čavka 1995
9. GRAĐA ZA SUVREMENU POVIJEST
DRNIŠKE KRAJINE (1941. - 1994.),
Fra Ante Čavka 1995
10. MEDITERANSKA KAMENA KUĆA,
Filip Štajer
11. SUSTAVI PROPORCIJA NA PRIMJERIMA DRVENE
I KAMENE TRADICIJSKE ARHITEKTURE U HRVATSKOJ,
Borut Juvanec
12. PRIKAZ TRADICIJSKOG GRADITELJSTVA
NA PODRUČJU KRIVOG PUTA,
Ivana Šarić Žic
13. KAMEN U TRADICIJSKOJ ARHITEKTURI,
Sanja Buble

INTERNET:

1. <http://www.dragodid.org>
2. <http://www.dalmati.com/>
3. <http://www.drnis.hr>
4. <http://www.seoski-turizam.net>
5. <http://www.tz-drnis.hr/>
6. <http://www.seoski-turizam.ne>
7. <http://www.gmd.hr/>
8. <http://dalmatinskazagora.com/>

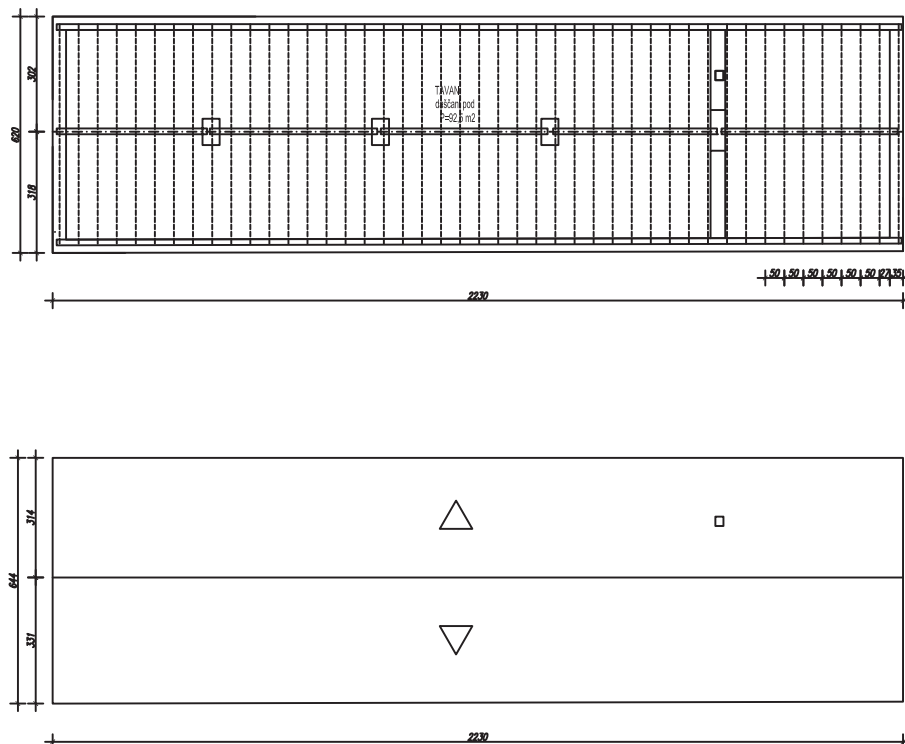

TLOCRTI TEMELJA, PODRUMA I PRIZEMLJA

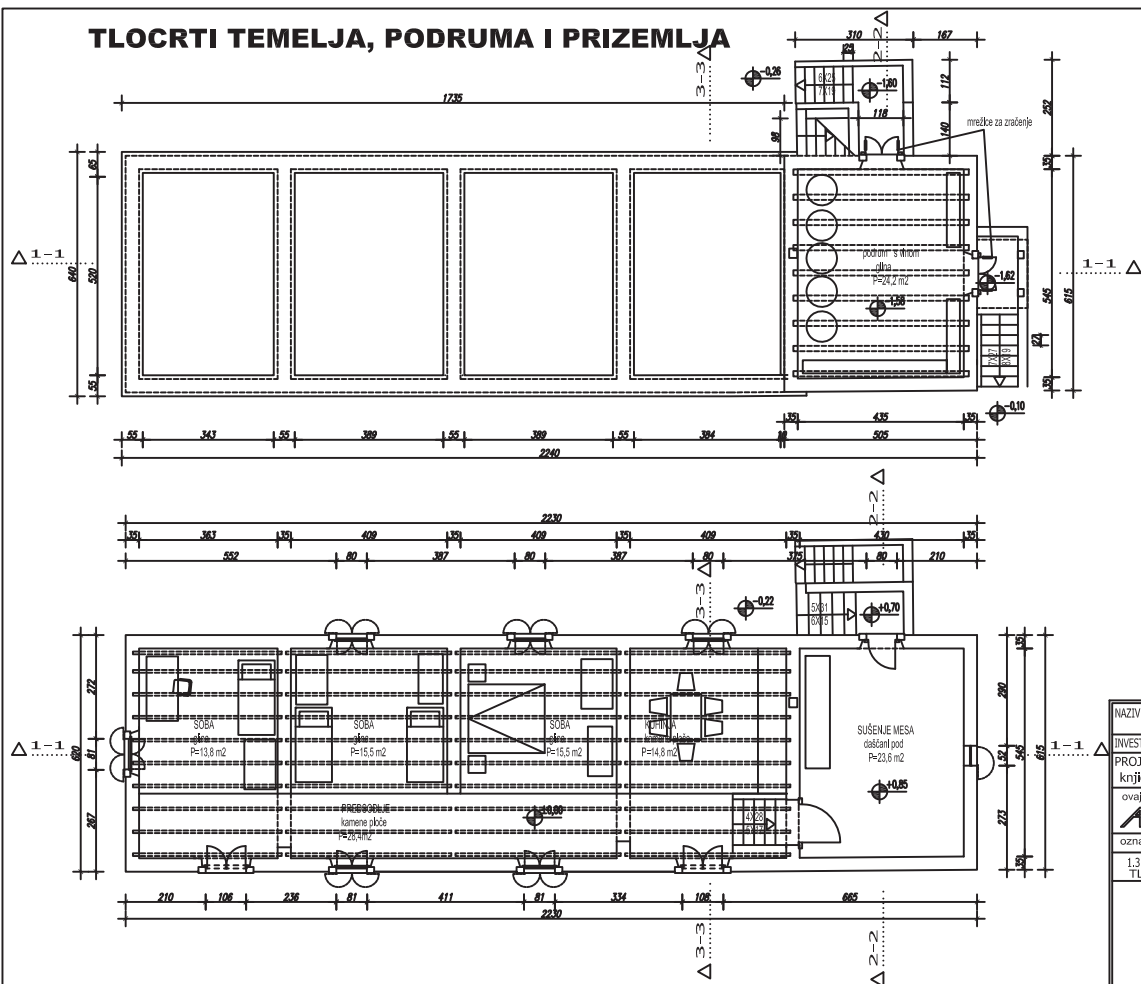
NAZIV GRAĐEVINE:	TURISTIČKI KOMPLEKS DALMATI U PAKOVU SELU KRAJ DRNIŠA
INVESTITOR:	Dalmati d.o.o., Drniš
PROJEKT:	GLAVNI PROJEKT
knjiga 1 -	Arhitektonsko-gradjevinski projekt
ovaj projekt je s Investitorom ugovorila i izradila pravna osoba:	
projektiranje, nadzor i konzultantske usluge d.o.o. Zagreb	
Lopatinska 15, MB 0429660, tel/fax: 3817 207, e-mail: ap@zg.mine.hr	
oznaka ili broj projekta AP504-1, datum izradbe XII/2004.g.	
1.3.	SELJACKA KUĆA
1.3.	TLOCRTI TEMELJA, PODRUMA I PRIZEMLJA

TLOCRTI KROVIŠTA S TAVANOM I KROVA

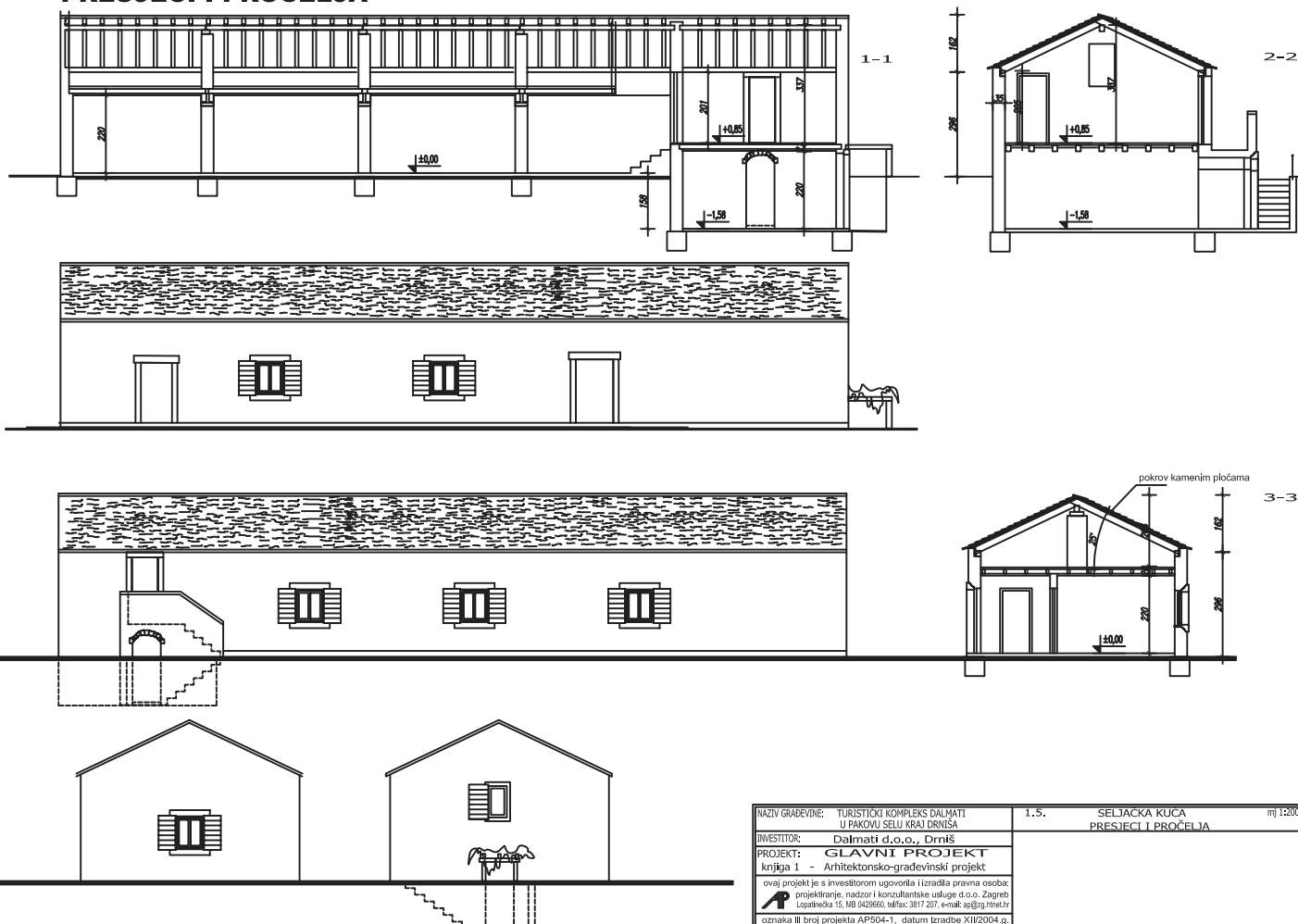
NAZIV GRAĐEVINE:	TURISTIČKI KOMPLEKS DALMATI U PAKOVU SELU KRAJ DRNIŠA
INVESTITOR:	Dalmati d.o.o., Drniš
PROJEKT:	GLAVNI PROJEKT
knjiga 1 -	Arhitektonsko-gradjevinski projekt
ovaj projekt je s Investitorom ugovorila i izradila pravna osoba:	
projektiranje, nadzor i konzultantske usluge d.o.o. Zagreb	
Lopatinska 15, MB 0429660, tel/fax: 3817 207, e-mail: ap@zg.mine.hr	
oznaka ili broj projekta AP504-1, datum izradbe XII/2004.g.	
1.4.	SELJACKA KUĆA
1.4.	TLOCRTI KROVIŠTA S TAVANOM I KROVA

TLOCRTI TEMELJA, PODRUMA I PRIZEMLJA

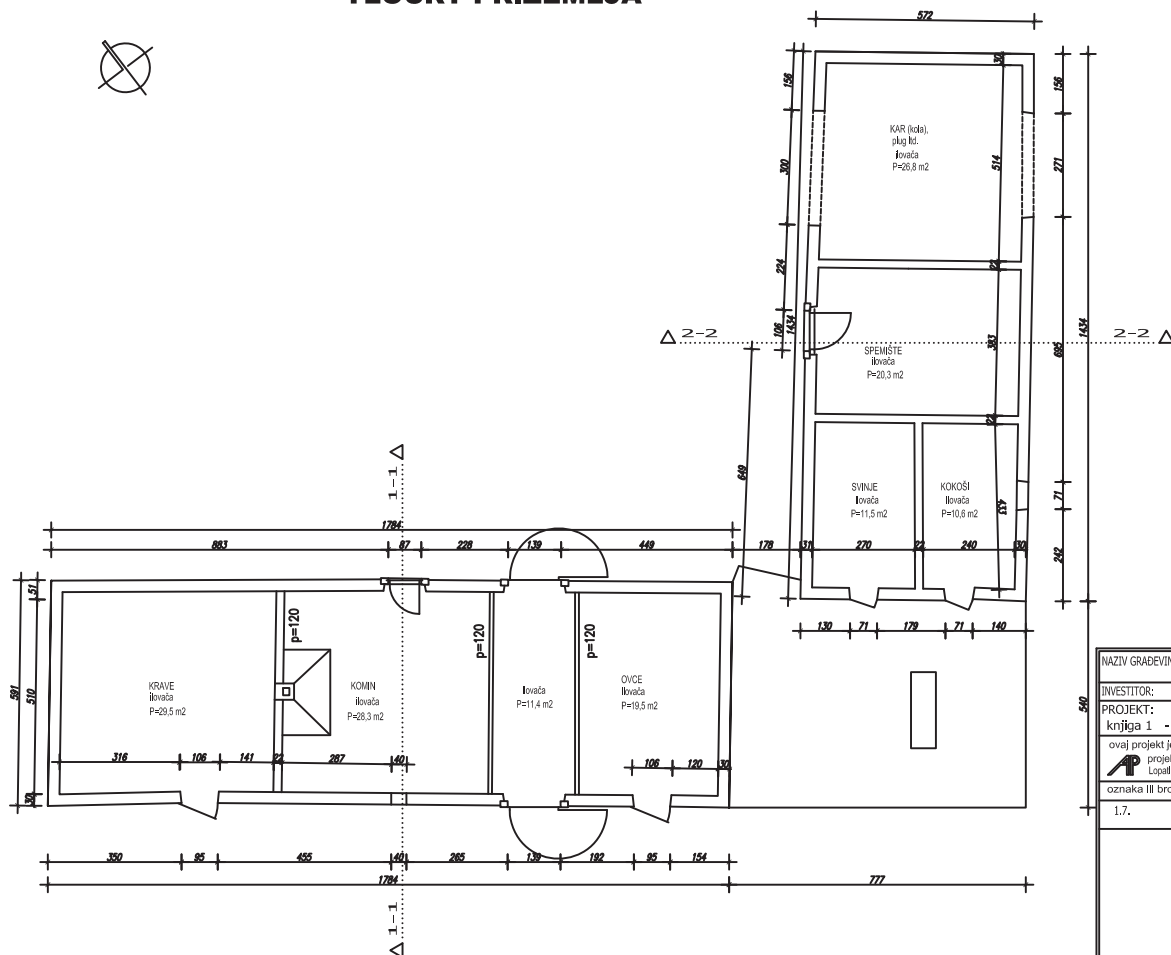
NAZIV GRAĐEVINE:	TURISTIČKI KOMPLEKS DALMATI U PAKOVU SELU KRAJ DRNIŠA
INVESTITOR:	Dalmati d.o.o., Drniš
PROJEKT:	GLAVNI PROJEKT knjiga 1 - Arhitektonsko-gradjevinski projekt
ovaj projekt je s investitorom ugovorio i izradio pravna osoba: projektiranje, nadzor i konzultantske usluge d.o.o. Zagreb Lopatinska 15, MB 0429660, tel/fax: 3817 207, e-mail: ap@zg.hinet.hr	
oznaka III broj projekta	AP504-1, datum izradbe XII/2004.g.
1.3.	SELJACKA KUĆA TLOCRTI TEMELJA, PODRUMA I PRIZEMLJA
	mj 1:200

PRESJECI I PROČELJA

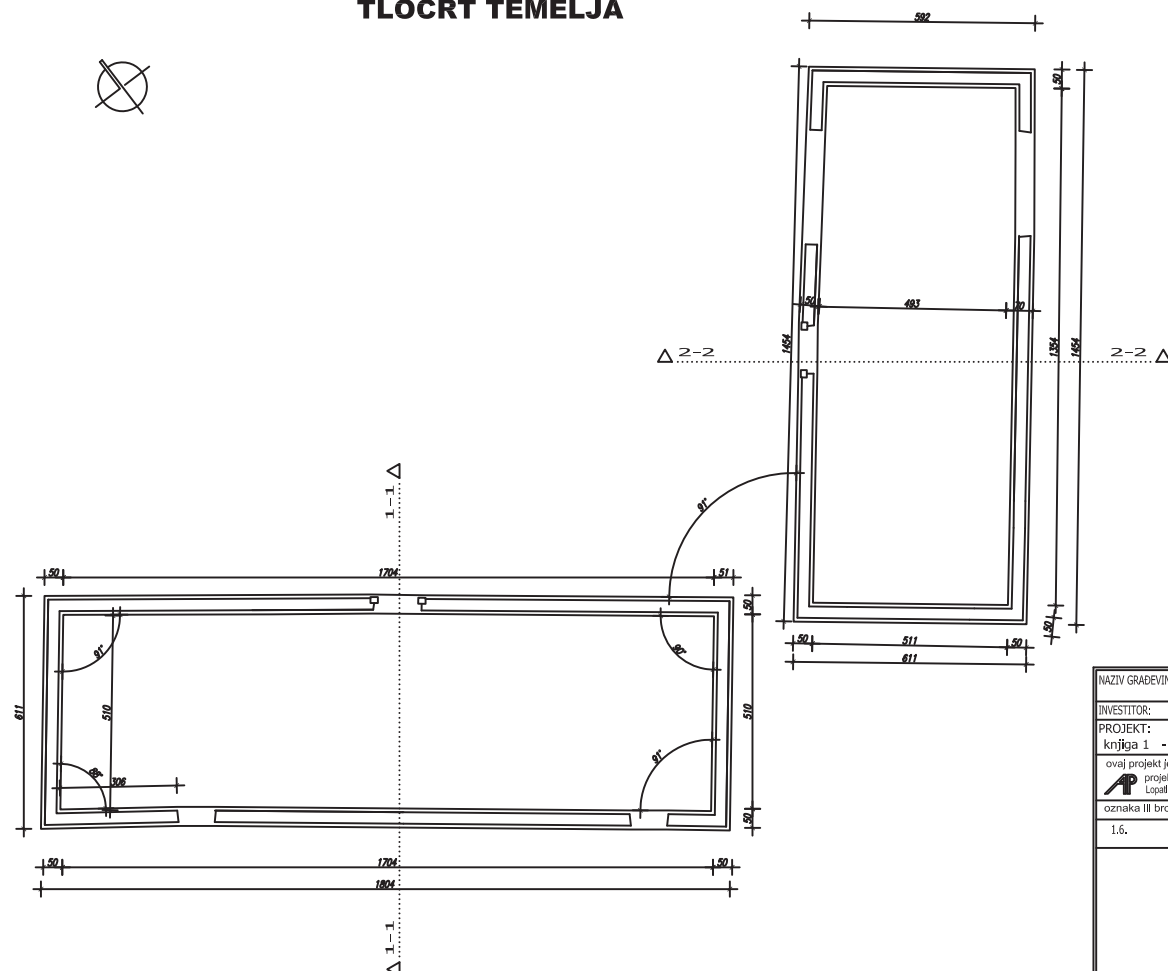
NAZIV GRAĐEVINE:	TURISTIČKI KOMPLEKS DALMATI U PAKOVU SELU KRAJ DRNIŠA	1.5.	SELJACKA KUĆA PRESJECI I PROČELJA	mj 1:200
INVESTITOR:	Dalmati d.o.o., Drniš			
PROJEKT:	GLAVNI PROJEKT knjiga 1 - Arhitektonsko-gradjevinski projekt			
ovaj projekt je s investitorom ugovorio i izradio pravna osoba: projektiranje, nadzor i konzultantske usluge d.o.o. Zagreb Lopatinska 15, MB 0429660, tel/fax: 3817 207, e-mail: ap@zg.hinet.hr				
oznaka III broj projekta	AP504-1, datum izradbe XII/2004.g.			

TLOCRT PRIZEMLJA

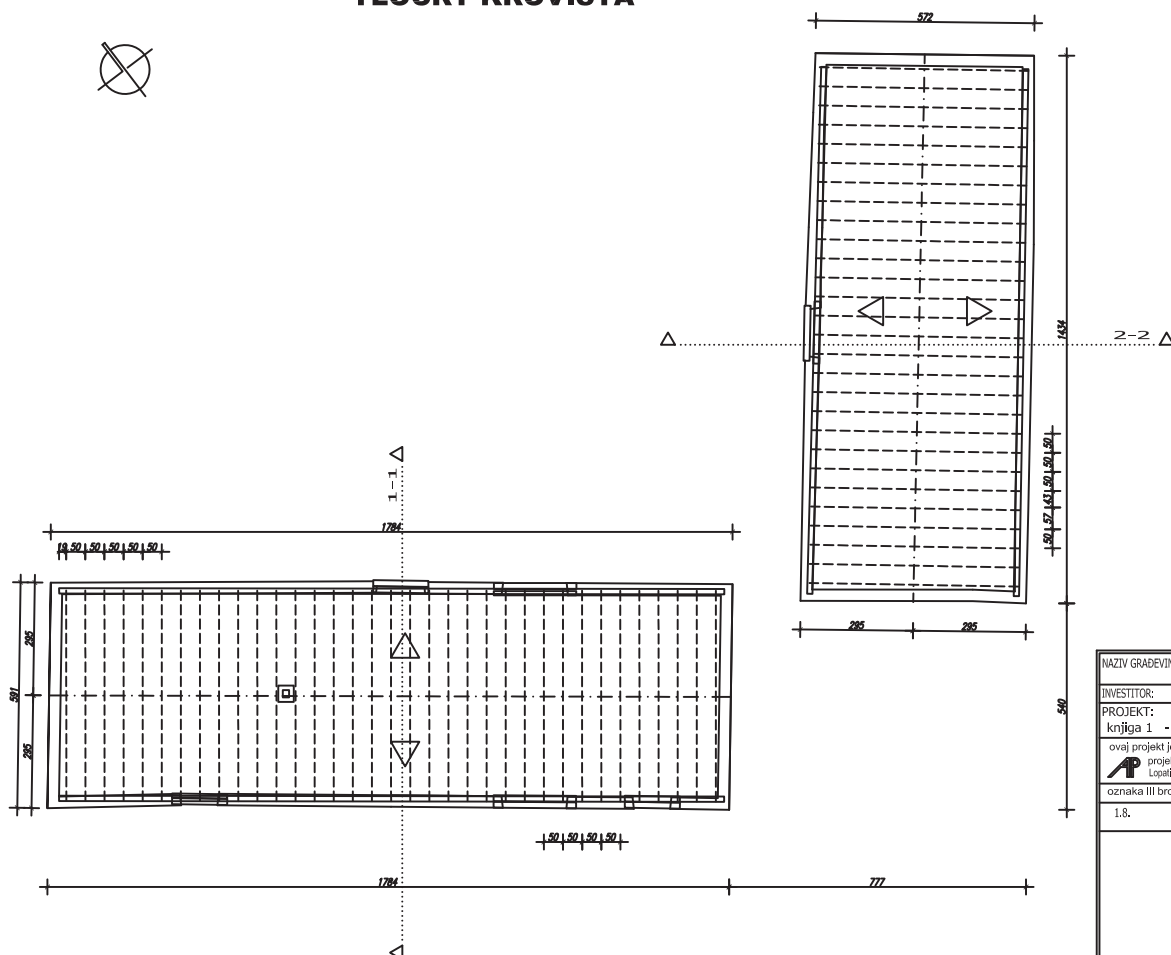
NAZIV GRADEVINE: TURISTIČKI KOMPLEKS DALMATI U PAKOVU SELU KRAJ DRNIŠA	
INVESTITOR: Dalmati d.o.o., Drniš	
PROJEKT: GLAVNI PROJEKT knjiga 1 - Arhitektonsko-građevinski projekt	
ovaj projekt je s Investitorom ugovorila i Izradila pravna osoba: projektiranje, nadzor i konzultantske usluge d.o.o. Zagreb	
Lopalička 15, MB 0429660, tel/fax: 3817 207, e-mail: ap@zg.hinet.hr	
oznaka III broj projekta AP504-1, datum Izradbe XII/2004.g.	
1.7.	SELJACKE GOSPODARSKE GRADEVINE TLOCRT PRIZEMLJA mj 2:100

TLOCRT TEMELJA

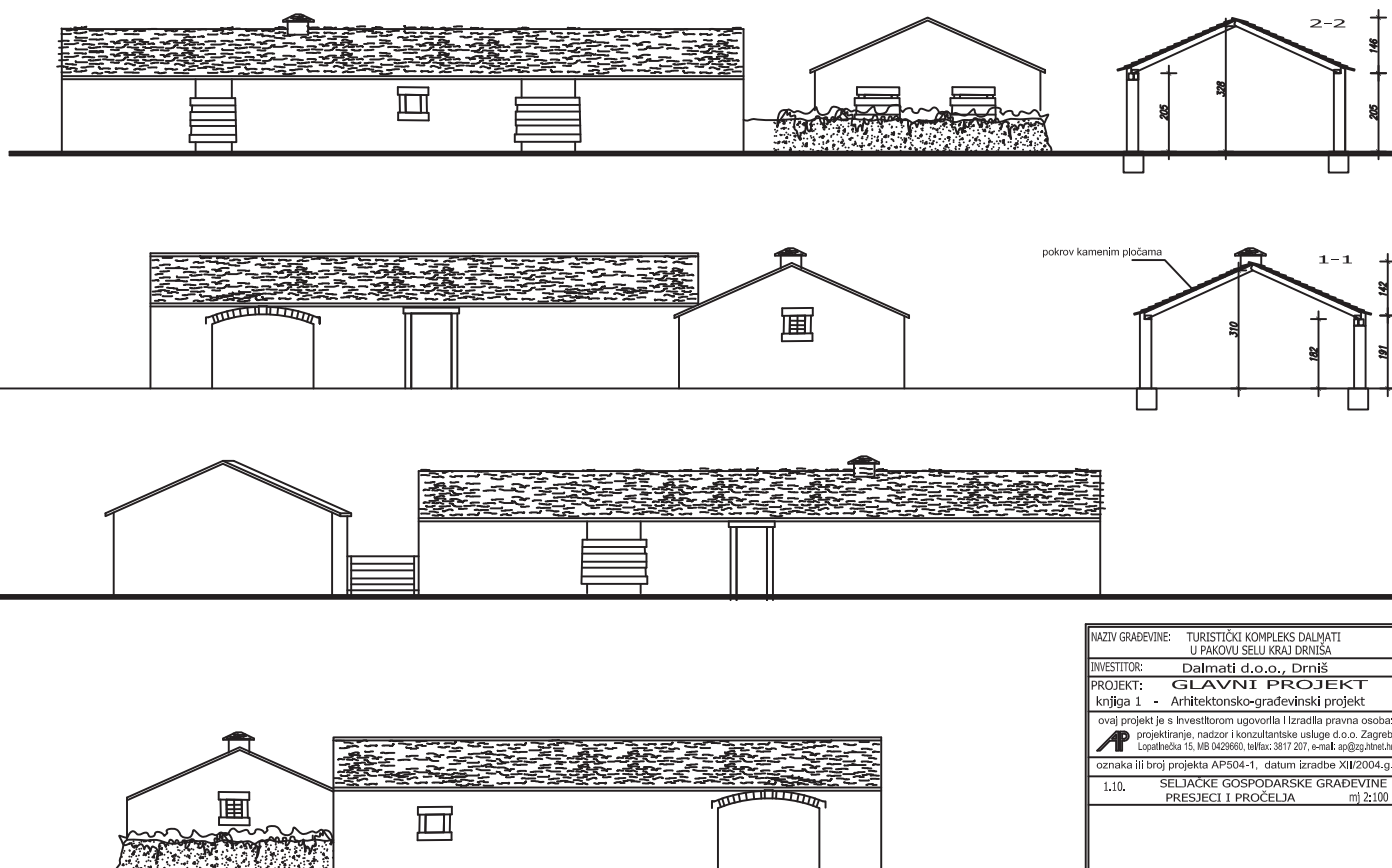
NAZIV GRADEVINE: TURISTIČKI KOMPLEKS DALMATI U PAKOVU SELU KRAJ DRNIŠA	
INVESTITOR: Dalmati d.o.o., Drniš	
PROJEKT: GLAVNI PROJEKT knjiga 1 - Arhitektonsko-građevinski projekt	
ovaj projekt je s Investitorom ugovorila i Izradila pravna osoba: projektiranje, nadzor i konzultantske usluge d.o.o. Zagreb	
Lopalička 15, MB 0429660, tel/fax: 3817 207, e-mail: ap@zg.hinet.hr	
oznaka III broj projekta AP504-1, datum Izradbe XII/2004.g.	
1.6.	SELJACKE GOSPODARSKE GRADEVINE TLOCRT TEMELJA mj 2:100

TLOCRT KROVIŠTA

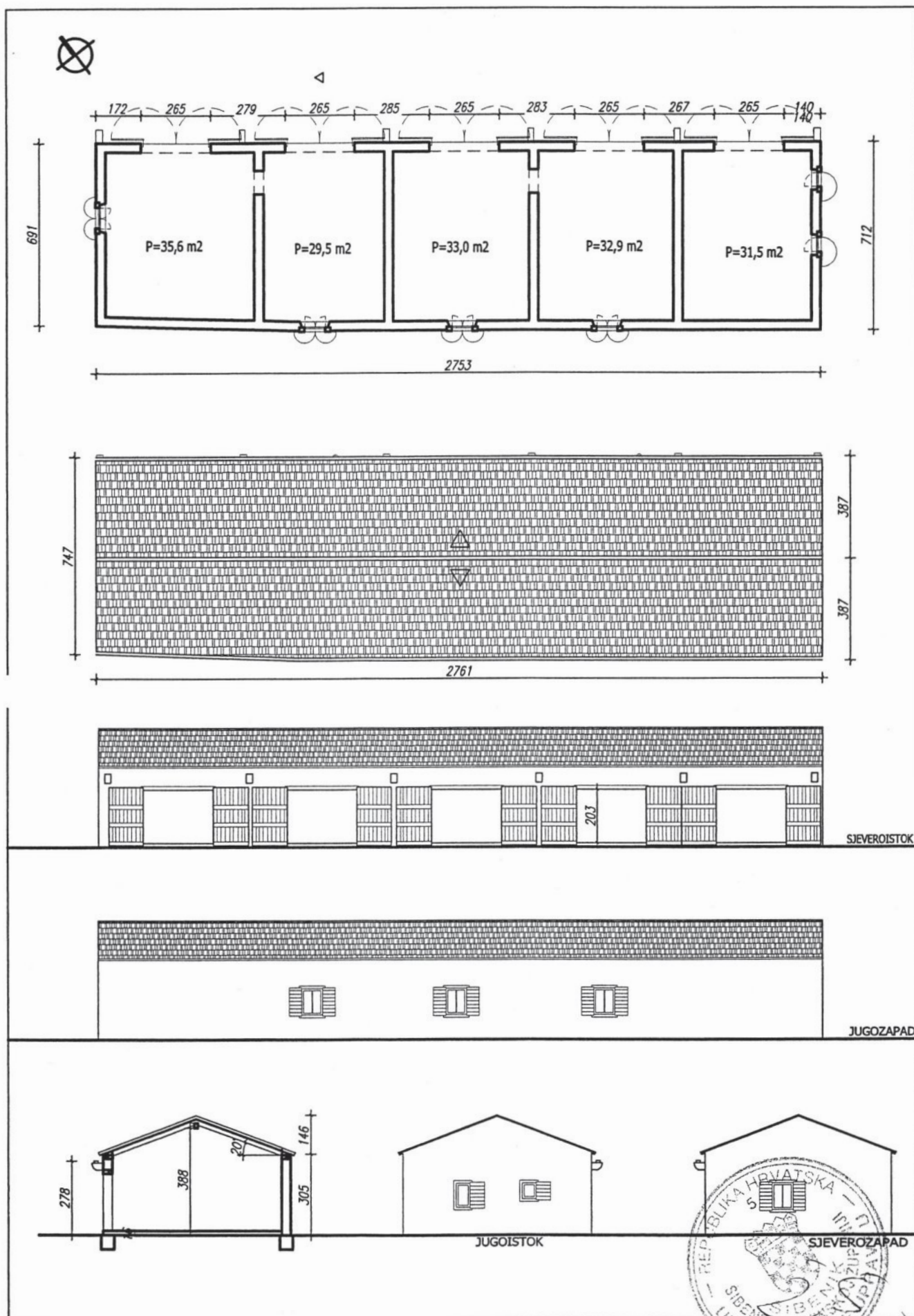
NAZIV GRADEVINE:	TURISTIČKI KOMPLEKS DALMATI U PAKOVU SELU KRAJ DRNIŠA
INVESTITOR:	Dalmati d.o.o., Drniš
PROJEKT:	GLAVNI PROJEKT
knjiga 1 -	Arhitektonsko-građevinski projekt
ovaj projekt je s investitorom ugovorila i izradila pravna osoba:	
projektiranje, nadzor i konzultantske usluge d.o.o. Zagreb	
Lopatnica 15, MB 0429660, tel/fax: 3817 207, e-mail: ap@zgjhnet.hr	
oznaka ili broj projekta AP504-1, datum izradbe XII/2004.g.	
1.8.	SELJACKE GOSPODARSKE GRADEVINE TLOCRT KROVIŠTA mj 2:100

PRESJECI I PROČELJA

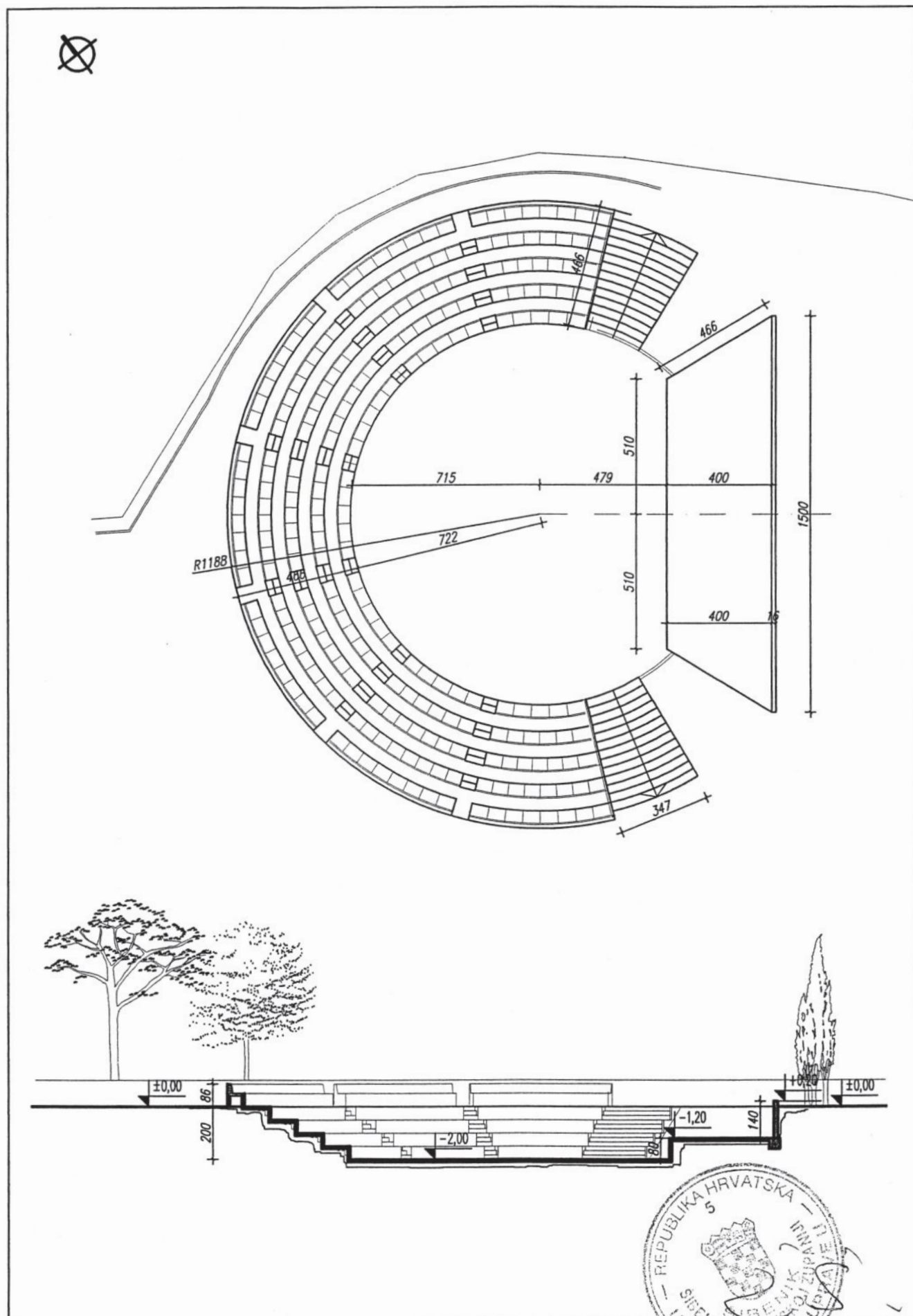

NAZIV GRADEVINE:	TURISTIČKI KOMPLEKS DALMATI U PAKOVU SELU KRAJ DRNIŠA
INVESTITOR:	Dalmati d.o.o., Drniš
PROJEKT:	GLAVNI PROJEKT
knjiga 1 -	Arhitektonsko-građevinski projekt
ovaj projekt je s investitorom ugovorila i izradila pravna osoba:	
projektiranje, nadzor i konzultantske usluge d.o.o. Zagreb	
Lopatnica 15, MB 0429660, tel/fax: 3817 207, e-mail: ap@zgjhnet.hr	
oznaka ili broj projekta AP504-1, datum izradbe XII/2004.g.	
1.10.	SELJACKE GOSPODARSKE GRADEVINE PRESJECI I PROČELJA mj 2:100

Građevina za izlaganje radinosti MJ 1:200

Pozornica i gledalište za priredbe MJ 1:200

Sanitarije MJ 1:200

